

ZDZISŁAW KUPISIŃSKI SVD
Lublin

ZWYCZAJE I OBRZĘDY ADWENTOWE W REGIONIE OPOCZYŃSKIM

W religiach spotykamy się ze zjawiskiem sakralizacji czasu, a naturalnym cykлом przyrody przypisuje się znaczenie święte. Według ich doktryny moce boskie rządzą się tymi cyklami i przez nie się uzewnętrzniają. Człowiek archaiczny przez uczestnictwo w jakimś święcie pragnął wyjść ze zwykłego trwania czasowego, aby w ten sposób włączyć się w czas mityczny, którego reaktualizacja dokonywała się podczas sprawowania świątecznych rytuałów¹.

Dla chrześcijanina trwanie w "czasie świętym" dokonuje się przez uczestnictwo w liturgii Kościoła. Kalendarz liturgiczny posiada charakter pewnej anamnezy, gdzie realizuje się misterium Chrystusa. Misterium to dokonuje się podczas sprawowania liturgii w określone uroczystości i święta roku kościelnego².

Kalendarz liturgiczny otwiera adwent. Dla Izraelitów był to czas oczekiwania na przyjście Mesjasza. W chrześcijaństwie termin *adventus* stał się klasycznym wyrażeniem na oznaczenie przyjścia Chrystusa – Jego wcielenia i narodzenia oraz powtórnego przyjścia w czasach ostatecznych. Advent łączy ze sobą wymiar historyczny i eschatyczny. Treści eschatyczne zostają wyraźnie eksplikowane w tekstach liturgicznych aż do 16 grudnia. Do faktu historycznego upamiętniającego przyjście Chrystusa na ziemię nawiązuje

¹ M. E l i a d e. *Sacrum, mit, historia. Wybór esejów*. Wyd. 3. Warszawa 1993 s. 92. Zob. również X. L e o n D u f o u r (red.). *Słownik teologii biblijnej*. Poznań–Warszawa 1985 s. 175.

² G. P a t t a r o. *Pojmowanie czasu w chrześcijaństwie*. W: A. Zajączkowski (red.). *Czas w kulturze*. Warszawa 1988 s. 315 n.; R. N i p a r ł o. *Adwent. II. W liturgii współczesnej*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 1. Red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski. Lublin 1973 kol. 113; B. N a d o l s k i. *Liturgika*. T. 2: *Liturgia i czas*. Poznań 1991 s. 109.

liturgia w drugim okresie adwentu, który przygotowuje na uroczystości bożonarodzeniowe³

Kontakt z rzeczywistością transcendentną przez udział w sakramentach świętych i praktyki modlitewne jest przyczyną sprawczą powstającego u każdego wierzącego doświadczenia religijnego. Partycypacja w tej rzeczywistości kształtowała u mieszkańców wsi model życia, podejmowane prace i zachowanie w tym okresie, tworząc szczególną atmosferę. Adwentowa atmosfera sprzyjała rozwojowi kultury materialnej i duchowej. Kościół przez wieki był głównym inspiratorem rozwoju duchowego mieszkańców wsi. Ludność z biblijnych wątków czarpała interpretacje dla swych zwyczajów i wierzeń, które niejednokrotnie swą genezą sięgały do czasów przedchrześcijańskich.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest prezentacja i analiza przeżyć adwentowych na podstawie własnych etnograficznych badań terenowych, przeprowadzonych w latach 1990-1993 w regionie opoczyńskim.

I. POBOŻNOŚĆ ADWENTOWA

Panujący rytm w kosmosie wraz ze zmieniającymi się porami roku wyznacza również pewien rytm w życiu człowieka. Świat odnawia się co roku, a przez to odzyskuje jakby swą pierwotną świętość. Przemiany dokonujące się w przyrodzie oddziałują na organizm ludzki, który żyjąc w przyrodzie, poddaje się jej prawom. Człowiek potrzebuje również czasu na „wygaśnięcie” i na asymilację sił witalnych i duchowych celem wkroczenia w nową rzeczywistość. Doroczne obrzędy świętowania stwarzają ku temu odpowiednie warunki przygotowujące do wejścia w nowy etap życia⁴

Okres adwentu rozpoczyna nowy rok kościelny, a jednocześnie kończy rok kalendarzowy, dostarczając człowiekowi religijnemu wielu powodów do refleksji nad własnym życiem oraz stosunkiem do drugiego człowieka, świata i Boga. Człowiek w swoich myślach wybiega w przyszłość i pyta o sens i cel ludzkiego życia. Brak wewnętrznego spokoju daje się odczuć szczególnie o tej porze roku, kiedy człowiek wierzący uświadamia sobie nieodwracalny fakt własnego kroczenia ku śmierci. W okresie wytężonych prac polowych zmęczenie fizyczne i brak wystarczającej ilości wolnego czasu odsuwa analizę

³ W. S c h e n k. *Adwent. I. Historia.* W: *Encyklopedia Katolicka* t. 1 kol. 113; J. W i e r u s z K o w a l s k i. *Liturgika.* Warszawa 1956 s. 179-181; N i p a r ł o, jw. kol. 113 n.; Z. W i t. *Liturgika.* W: M. R u s e c k i (red.). *Być chrześcijaninem dziś. Teologia dla szkół średnich.* Lublin 1992 s. 422 n.

⁴ E l i a d e, jw. s. 94-97; t e n ż e. *Myśli o kulturze i religii.* „W drodze” 8:1980 nr 8 s. 69; G. v a n d e r L e e u w. *Fenomenologia religii.* Warszawa 1978 s. 432.

życia właśnie na okres późnej jesieni. Schyłek roku i swoista atmosfera tych dni wywołuje w człowieku uczucie niepewności i lęku o swój własny byt. Na tle obumarłej przyrody człowiek zastanawia się nad przemijalnością tego świata i znikomością wszystkiego, co materialne⁵

Człowiek wierzący uświadamia sobie, że adwentem jest ludzkie życie, w którym Bóg zbliża się do każdego człowieka i zarazem oddala. Człowiek, realizując w swym życiu uczynki miłości, przybliża się do Boga. Żyjąc egoistycznie zamyka się na Boga i w ten sposób powstaje dystans między Nim a człowiekiem. Przyjście Boga dokonuje się w sposób mistyczny i tajemniczy. Adwent jest również czasem przychodzenia Tego, który jest zawsze znajomy i jednocześnie dla niektórych nie znany. Realne spojrzenie na siebie każe czuć, aby być gotowym na przyjście Chrystusa, który choć już dawno przyszedł, jest czasem nieobecny w człowieku, w rodzinie, w domu. Życie ludzkie jest adwentem dlatego, że jest czasem zbliżania się do Boga i przygotowywania na ostateczne spotkanie się z Nim⁶

Mieszkańcy wsi, cechujący się konkretnym myśleniem, prawdziwy sens swojego życia widzieli w wierze w Boga. Żyjąc na co dzień w symbiozie z naturą, dostrzegali dzieło stwórcze Boga i podtrzymywanie przez Niego świata w istnieniu. Tę wiarę mieszkańców Opoczyńskiego widać w wypowiedzi respondentów, że „człowiek sieje, a Bóg daje wzrost”⁷

W okresie adwentu uwidacznia się gorliwe zaangażowanie się wierzących w adwentową liturgię, które pozwalało im przygotowywać się na czasy eschatyczne i na uroczystość Bożego Narodzenia. Powszechnym adwentowym zwyczajem występującym w Opoczyńskim są odprawiane codziennie rano w kościele o godzinie 6.00 „roraty” Zwykle mszę świętą roratnią poprzedza śpiewanie godzinek. We mszy świętej wotywniej, w której formularz dotyczy Najświętszej Maryi Panny, uczestniczyła duża grupa wiernych pomimo wczesnej pory dnia. Msza odprawiana tak wczesnym rankiem kryła w sobie pewien symbol. Panujący jeszcze nad horyzontem mrok nocy miał stanowić

⁵ Według informacji T. K., M. P., A. W., H. P. z Białaczowa; R. W., A. B. z Drzewicy; C. W. z Werówki. Zob. I. M r o c z k o w s k i. *Chrześcijańska koncepcja człowieka i jego działania*. W: R u s e c k i. *Być chrześcijaninem dziś* s. 287 n.; Z. J. Z d y b i c k a. *Człowiek i religia*. Lublin 1977 s. 123-138; M. R u s e c k i. *Istota i geneza religii*. Warszawa 1989 s. 192-195.

⁶ Według informacji M. F., Z. F., M. M. z Miedzny Murowanej; G. K., M. T. z Gapinina; M. K., S. W., L. M., T. K. z Chełst. Zob. H. Urs von B a l t h a s a r. *W pełni wiary*. Tłum. J. Sendrychowa. Kraków 1991 s. 172 n.

⁷ Powszechne na badanym terenie.

obraz ciemności, w jakich żyła ludzkość do czasu narodzenia Chrystusa. Jego przyjście i przyniesione na ziemię światło rozprasza wszelkie ciemności⁸.

Adwentowe oczekiwanie symbolizowała siódma świeca stojąca na ołtarzu. Nazywano ją „roratką”, gdyż zapalana była tylko podczas mszy roratniej. W odróżnieniu od sześciu pozostałych świec, będących zwykle na ołtarzu w czasie sprawowania Najświętszej Ofiary, roratka stała bliżej tabernakulum albo obok krzyża. Od pozostałych świec różniła się też wyglądem. Przystrajano ją bowiem białą lub niebieską wstążką, a czasami też przybierano mirtą. Z relacji respondentów wynika, że roratka symbolizowała Maryję, a kolor biały oznacza jej dziewictwo. Zapalona świeca ma przypominać ludziom, aby podobnie jak Maryja oczekiwali Chrystusa i byli gotowi na Jego przyjście, gdy objawi się w chwale i przyjdzie na ziemię po raz drugi. Roratka uświadamia zgromadzonym w kościele wiernym, że w tym oczekiwaniu Maryja jest z ludźmi. W świadomości ludu Maryja bowiem uważana jest za główną postać adwentu, gdyż „jako jutrzienka poprzedziła światło sprawiedliwości – Chrystusa”⁹

Adwentowa atmosfera udzielała się każdemu, stosownie do wieku i religijnego zaangażowania. Wiele dzieci zwracało się do rodziców z prośbą o poranne budzenie, by wspólnie z nimi pójść na roraty. Dzieci chciały mieć swój udział w powitaniu Jezusa. W okresie adwentu bardziej mobilizowały się do pełnienia dobrych uczynków. W niektórych rodzinach dzieci w porozumieniu z rodzicami za każdy dobry uczynek odkładały sobie jedno żdźbło sianka. Ambicją tych najpilniejszych było zebrać go jak najwięcej. Na zebranych sianku w wieczór wigilijny mogły położyć figurkę Jezusa. W spełnianiu dobrych uczynków dzieci rywalizowały między sobą, zwłaszcza w rodzinach wielodzietnych¹⁰.

Dziś ze względów natury obiektywnej wiele ludzi nie może uczestniczyć w roratach. Zatrudnieni w różnych gałęziach przemysłu, dojeżdżają rano do pracy, a dzieci i młodzież do szkół.

Powszechnie praktykowanym zwyczajem religijnym w miejscowych kościołach jest organizowanie dla wiernych rekolekcji adwentowych. Mieszkańcy wsi

⁸ Według informacji T. K., H. P., J. G. z Białaczowa; W. B., S. S., J. K. z Olszowca; A. W., H. K., Z. Ł. ze Straszowej Woli i wielu innych informatorów.

⁹ Według informacji S. K., T. K., P. G. z Białaczowa; W. M. z Libiszowa; J. M., W. K. z Brzustowa. Zob. też: Z. G l o g e r. *Encyklopedia staropolska ilustrowana*. T. 4. Warszawa 1972 s. 176; t e n ż e. *Rok polski w życiu, tradycji i pieśni*. Warszawa 1900 s. 19; K. B a r t o s z e w s k i. *Adwent*. III. *W tradycji polskiej*. W: *Encyklopedia Katolicka* t. 1 kol. 114; N a d o l s k i. *Liturgika* t. 2 s. 113.

¹⁰ Według informacji J. G., H. G. z Białaczowa; M. B., J. B. z Gapinina; S. B., J. B., J. S. z Klin; A. B., J. G., S. B. z Drzewicy.

opoczyńskiej bardzo licznie uczestniczyli w tych praktykach religijnych. Na zakończenie rekolekcji korzystano z sakramentu pojednania. Wewnętrznie oczyszczeni, pojednani z Bogiem i ludźmi, tłumnie przystępowali do komunii św. w czasie rorat czy pozostałych mszy św.¹¹

Adwentowi, oprócz elementów radosnego oczekiwania, towarzyszył także charakter pokutny. Post w adwencie nie odznaczał się taką surowością jak czterdziestodniowy, poprzedzający Wielkanoc. Posiadał jednak swoistą etykietę życia, powszechnie funkcjonującą i zachowywaną wśród mieszkańców badanego terenu¹².

W okresie postu obowiązywało wiele zakazów. Zakazy dotyczyły podejmowanych prac¹³, strojów, wyglądu mieszkania, życia towarzyskiego czy sposobu przeżywania wolnego czasu. W adwencie ubierano się w ubrania o ciemnych tonacjach. Na czas adwentu ulegał zmianie wystrój izby wiejskiej. Zdejmowano ze ścian wielobarwne „pajaki”, wycinanki, firanki z bibułki, zdobiące okna, oraz sztuczne kwiaty zawieszane wokół ram świętych obrazów. W niektórych rodzinach odwracano nawet lustra wiszące na ścianie, chcąc w ten sposób uniknąć potrzeby oglądania się w nich. Młodzież rezygnowała z wszelkich zabaw. Życie rozrywkowe zamierało na rzecz skupienia i modlitwy. W poście nie spożywano potraw mięsnych i nie używano tłuszczów zwierzęcych¹⁴.

Panujący surowy tryb życia nie dla wszystkich okazał się wystarczający. Wielu mężczyzn dodatkowo na czas postu wstrzymywało się od palenia papierosów i całkowitej abstynencji od napojów alkoholowych. Postanowienia tego typu podejmowały przeważnie osoby, które w ciągu roku odznaczały się dużymi nadużyciami w tym względzie¹⁵

Dziś z surowego adwentowego życia niewiele pozostało. Wstrzemięźliwość od potraw mięsnych obowiązuje tylko w piątki, a post ścisły ograniczony

¹¹ Powszechne na badanym terenie.

¹² Obserwacja własna.

¹³ W Opoczyńskim istniał zakaz orania ziemi. Powszechnie mówiono: „Kto w adwencie ziemię pruje, to mu trzy lata choruje”. Niektórzy uważali, że pokutujące dusze w adwencie przebywają w polu, unosząc się nad powierzchnią ziemi. Należało więc powstrzymać się od „podorywek”, aby ich nie zranić i dać im spokój. Według informacji J. G., P. G., K. W., J. G. z Białaczowa; J. G. z Libiszowa; H. S., R. S., W. K. z Zachorzowa; M. S., J. S., Z. S., M. K. z Żarnowa. Por. J. K l i m a s z e w s k a. *Doroczne obrzędy ludowe*. W: M. B i e r n a c k a, M. F r a n k o w s k a, W. P a p r o c k a (red.). *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*. T. 2. Wrocław 1981 s. 148; M. E l i a d e. *Traktat o historii religii*. Warszawa 1966 s. 245.

¹⁴ Powszechne na badanym terenie.

¹⁵ Według informacji B. K., M. K., U. K. z Odrowąza; K. N., P. S. z Topolic; B. K., A. K., W. P. ze Sławna; K. P., M. B. z Sołka.

został wyłącznie do wigilii Bożego Narodzenia. Nie funkcjonują żadne kanony dotyczące ubioru, wystroju mieszkania czy zakazu orania ziemi. Młodzież jednak nie organizuje zabaw i dyskotek. Dzieci koncentrują się na zbieraniu dobrych uczynków. Mając ich wiele, spodziewają się odpowiednich prezentów pod choinką. Postne umartwienia posiadają bardziej osobisty charakter¹⁶.

Adwentowe praktyki religijne wzbudzały w mieszkańcach ziemi opoczyńskiej pragnienie powrotu do Boga. Dzięki połączeniu w liturgii adwentowej dwóch elementów, tj. eschatycznego oraz bezpośredniego przygotowania wiernych do świąt Bożego Narodzenia ogarniało wszystkich uczucie pobożnego, radosnego oczekiwania. Właściwe przeżycie adwentu z realizacją wszystkich podjętych zobowiązań budziło w człowieku radość. Sprawcą tej radości jest Chrystus. Aktywne uczestnictwo w liturgii adwentowej wzbudzało w człowieku ducha ofiary i potrzebę wewnętrznego oczyszczenia celem odrodzenia w sobie dziecięctwa Bożego. Wznoszenie myśli ku niebu, skąd przybyć ma Zbawiciel, inspirowane było nie tylko przez oczekiwane wydarzenie narodzin Chrystusa, ale i przez świętych, których wspomnienie obchodzone jest w tym okresie.

II. ŚWIĘTA W ADWENCIE

W adwencie przypadają wspomnienia wielu świętych, ale ludność największą uwagę skupia na św. Katarzynie, św. Andrzeju, św. Barbarze, św. Mikołaju, św. Łucji oraz na święcie Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. W święta kościelne nie tylko koncentrowano myśli na postaci patrona obchodzonego święta, którego rocznicę śmierci czy narodzenia dla nieba wspomniano, ale przy niektórych łączono dawne zwyczaje i wróżby.

W tradycji regionu opoczyńskiego adwent rozpoczyna się od św. Katarzyny, do czego nawiązuje powszechnie znane powiedzenie: „święta Katarzyna adwent rozpoczyna”¹⁷ W Sitowie mówiono: „św. Katarzyna adwent zawiązała i pijakowi wódki pić nie kazała”¹⁸ Dawniej z tym dniem łączono praktykowanie przez chłopców wróżb matrymonialnych. Przed dniem św. Katarzyny chłopcy ucinali gałązkę wiśni i wstawiali ją do wody. Gdy

¹⁶ Według informacji B. K., S. K. z Wygnanowa; T. K., W. K., B. P., S. G. z Białaczowa; W. N., M. N., H. S., R. S. z Zachorzowa i wielu innych respondentów.

¹⁷ Powszechne na badanym terenie. Zob. K l i m a s z e w s k a. *Doroczne obrzędy ludowe* s. 148; J. S. B y s t r o Ń. *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI-XVIII*. T. 2. Warszawa 1960 s. 39.

¹⁸ Według informacji J. W., K. J. z Sitowy.

zakwitła na święta, to wzbudzała optymizm co do matrymonialnych zamiarów. Chłopcy wkładali również przed snem pod poduszkę kartki, na których wypisywali imiona podobających się im dziewczyn. Jedną z kartek wyciągali rano lub gdy obudzili się po północy, a wyciągnięte imię dziewczyny miało oznaczać przyszłą żonę. Z wróżbą tą związane jest powiedzenie: „W święto Katarzyny są pod poduszką dziewczyny”¹⁹

Zabawy wróżebne praktykowane przez kawalerów w dzień św. Katarzyny znane były w Opczyńskim niezbyt powszechnie. Dziś całkowicie zanikły, a w dniu tym czci się św. Katarzynę jako patronkę kolejarzy. Pracownicy kolei tego dnia biorą liczniejszy udział we mszy św., prosząc patronkę o błogosławieństwo w pracy. Do zaniku praktyk wróżebnych związanych z dniem św. Katarzyny przyczyniło się zestawienie tego dnia w bliskim sąsiedztwie ze wspomnieniem św. Andrzeja, przypadającym 30 listopada²⁰

Na dzień św. Andrzeja, którego uznawano za patrona dziewic, szczególnie oczekiwały dziewczyny. Z dniem tym łączono szereg wróżb o charakterze matrymonialnym, a wieczór wspólnych zabaw nazywano „andrzejkami” lub „jędrzejkami”. Popularne przysłowie: „Na świętego Andrzeja dziewczkom z wróżby nadzieja” najlepiej oddaje atmosferę tego dnia i związane z nim nadzieje. Podczas przeprowadzanych wróżb wzywano niejednokrotnie pomocy patrona tego dnia: „św. Andrzej daj znać, co się ze mną będzie dziać”²¹

W tę osobliwą noc w roku swoje znaczenie przypisywano snom. Podobnie jak chłopcy w wigilię św. Katarzyny, tak dziewczyny na św. Andrzeja wkładały pod poduszkę kartki z wypisanymi imionami kawalerów. Kładąc się spać wypowiadały słowa: „Łóżko moje depczę ciebie. Panie Boże pragnę Ciebie, niech mi się ten przyśni, kto mi będzie najmilszy”²².

Zaprezentowane praktyki wróżebne przetrwały do dnia dzisiejszego. Przed laty powszechnie wierzono, że przez nie można poznać czekającą człowieka

¹⁹ Według informacji H. P., S. P., A. G. z Białaczowa; U. S., W. S. z Parczówka. Zob. Ł. G o ł ę b i o w s k i. *Lud Polski, jego zwyczaje, zabobony*. Warszawa 1930 s. 319; A. F i s c h e r. *Lud Polski. Podręcznik etnografii Polski*. Lwów 1926 s. 147; Z. K u c h o w i c z. *Z dziejów obyczajów polskich*. Warszawa 1957 s. 239.

²⁰ Według informacji R. P., W. K., H. G. z Białaczowa; E. Ch., Z. Ch., T. W. z Petrykóz i innych respondentów.

²¹ Według informacji Z. R., J. K., Z. S. z Opoczna; E. G., S. P., B. G., B. P. z Białaczowa; E. S., M. S. z Wólki Kuligowskiej i innych informatorów. Zob. też K u c h o w i c z, jw. s. 239; K l i m a s z e w s k a, jw. s. 148; K. Z a w i s t o w i c z. *Praktyki i przesady wróżebne w wigilię św. Andrzeja*. „Kurier Literacko-Naukowy” 7:1930 nr 48 s. 3; B a r t o s z e w s k i, jw. kol. 114; B y s t r o ń, jw. s. 39.

²² Zob. O. K o l b e r g. *Dzieła wszystkie*. T. 28: *Mazowsze*. Cz. 5. Kraków 1890 s. 351; G o ł ę b i o w s k i, jw. s. 319. Według informacji E. P., I. W., Z. C. z Białaczowa; J. K., M. K., B. M. z Prymusowej Woli; M. B. z Sobienia; T. P., W. A., Z. Ł. ze Straszowej Woli.

przyszłość. Nie wszystkie jednak wróżby znalazły potwierdzenie w rzeczywistości, co najlepiej oddaje powiedzenie: „W adwencie same zięcie, w karnawale nie ma wcale”²³

Obecnie zabawa andrzejkowa posiada wspólny charakter, a wyniki wróżb są znane wszystkim. Ze względów praktycznych andrzejki bywają przeważnie organizowane w sobotni wieczór. Uczęszczanie do szkół i dojazdy do pracy stanowią poważną przeszkodę w urządzaniu zabawy w wigilię św. Andrzeja, jeśli przypada ona „w ciągu tygodnia”. Najczęściej młodzież wybiera sobotę przypadającą tuż przed św. Andrzejem. Można bowiem w ten wieczór potańczyć, gdyż na ogół sobota wypada jeszcze przed rozpoczynającym się adwentem²⁴.

Kolejną świętą, która zaznaczyła swe miejsce w pobożności ludowej, jest postać św. Barbary. Opiece św. Barbary polecali się pracujący w trudnych warunkach, gdzie ich życie narażone było na niebezpieczeństwo śmierci²⁵

W Opoczyńskim św. Barbara jest czczona jako patronka dobrej śmierci. Mieszkańcy, przeważnie indywidualnie, mają nabożeństwo do tej świętej. Kult ten szczególnie uwidacznia się po śmierci jakiegoś mieszkańca społeczności wiejskiej. Gdy ciało zmarłego pozostaje w mieszkaniu do dnia pogrzebu, wówczas wieczorami przychodzi rodzina, sąsiedzi i znajomi zmarłego, modląc się w jego intencji. Spośród bogatego repertuaru modlitw i pieśni pogrzebowych wybierano i śpiewano pieśń do patronki dobrej śmierci: „Barbaro, święta perło Jezusowa”, prosząc ją, aby duszę zmarłego oddała „Bogu w niebieskim progu”²⁶. Do św. Barbary odnoszą się też niektóre przysłowia dotyczące prognozy pogody, jaka będzie na Boże Narodzenie i Wielkanoc. Wyrażają to przysłowia: „Jak Barbara o wodzie to Boże Narodzenie o lodzie, a Wielkanoc o wodzie” oraz „Jak na Barbary ciecze, to się zima odwlecze”²⁷

²³ Według informacji H. S., R. S., W. N. z Zachorzowa.

²⁴ Obserwacja własna oraz z informacji uzyskanych od większości respondentów. Ze św. Andrzejem związane są przysłowia przepowiadające pogodę: „Na Andrzeja mróz, szykuj sanie, chowaj wóz” oraz „Gdy św. Andrzej ze śniegiem przybieży, to sto dni śnieg w polu poleży”. Według informacji A. S., M. S., H. S., J. S. z Ludwinowa.

²⁵ J. G ó r e c k a. *Barbara*. I. Kult; II. W folklorze polskim. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 2. Red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski. Lublin 1976 kol. 14-16; W. Z a l e s k i. *Święci na każdy dzień*. Łódź 1984 s. 752.

²⁶ Według informacji W. N., J. N., M. N., H. S., R. S. z Zachorzowa. Obserwacja własna.

²⁷ Według informacji A. S., M. S., J. S., H. S. z Ludwinowa; Z. Ł. z Krańcicy i wielu innych respondentów. Według relacji K. S., J. S., Z. Ł. ze Straszowej Woli na św. Barbary zrywano przed wschodem słońca gałązkę wiśni, która miała zakwitnąć na Boże Narodzenie. Por. E. W ł a d y k o w a. *Ludowe przepowiednie pogody*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi” 9:1965 s. 177.

W liturgii adwentu w dniu 6 grudnia obchodzi się wspomnienie św. Mikołaja. Święty ten znany jest w Polsce jako patron pasterzy i bydła oraz zwierzyny drapieżnej, a przede wszystkim wilków. Powszechnie znany, dobrotliwy święty uchodzi również za opiekuna dzieci i patrona panien, marynarzy i rybaków²⁸.

Na początku jeszcze tego stulecia dla wielu gospodarzy istniało wielkie niebezpieczeństwo, jakie groziło im ze strony wilków, będących postrachem bydła i pasterzy. Wilki nie tylko atakowały zwierzęta, ale również i dzieci. Wszelkie wysiłki w walce z wilkami łączono z modlitwą, zamawiając nawet nabożeństwa w intencji opieki nad zwierzętami, prosząc św. Mikołaja – jako patrona wilków – aby je gromadził i wyznaczał im pożywienie²⁹.

Trudno uzasadnić, dlaczego św. Mikołaja uznawano za patrona wilków, a zarazem opiekuna pasterzy i ich trzód. Dla niektórych dzień ten jest uważany za początek zimy, na co wskazują stwierdzenia: „Na św. Mikołaja porzuć wóz, a zaprzęż sanie”, gdy śnieg pada, mówią, że „św. Mikołaj brodą trzęsie”³⁰. Niebezpieczeństwa ze strony wilków gromadzących się w stada groziły w sposób szczególny o tej porze roku. Święty, którego wspomnienie liturgiczne przypada w tym czasie, znany ze swej dobroci – zatroszczy się o pokarm dla wygłodzonych wilków, chroniąc w ten sposób trzody gospodarzy³¹.

W wierzeniach ludowych św. Mikołaj uważany był również za patrona panien³². Dziś św. Mikołaj bardziej kojarzy się z obdarowywaniem dzieci prezentami. Małe dzieci powszechnie wierzą, że przychodzi on z nieba i osobiście przynosi im podarunki. Rano rodzice przypominali dzieciom wolę św. Mikołaja względem nich, który kazał, aby codziennie odmawiały pacierz

²⁸ K. Z a w i s t o w i c z. *Św. Mikołaj w wierzeniach i obrzędach ludowych*. „Kurier Literacko-Naukowy” 9:1932 nr 49 s. 1; K l i m a s z e w s k a, jw. s. 148; K u c h o w i c z, jw. s. 240.

²⁹ Według informacji A. G., S. P. z Białaczowa. Zob. również A. W ó j c i k. *Św. Mikołaj i wilki. Stare wierzenia i legendy na Pogórze*. „Kurier Literacko-Naukowy” 13:1936 nr 49 s. 10; Z a l e s k i, jw. s. 757; J. K l i m a s z e w s k a. *Zakazy magiczne w polskich obrzędach ludowych*. „Etnografia Polska” 4:1961 s. 128.

³⁰ Według informacji M. W., A. W. z Białaczowa. Por. Z a l e s k i, jw. s. 757.

³¹ Według informacji M. W., A. W. z Białaczowa.

³² Według informacji S. D., F. D., M. J. z Bielowic; E. K., J. K. z Mroczkowa Gościnnego; A. W., A. G., S. G. z Białaczowa. Legenda głosi, „że pewien człowiek szlachetnego rodu, przyciśnięty biedą chciał skłonić swe trzy córki do niecnotliwego życia. Wówczas św. Mikołaj, aby je od tego uratować i zapewnić im bogobojną przyszłość wrzucił przez trzy miesiące do ich sypialni po worku pełnym złota na posąg dla dziewcząt”. (Z a w i s t o w i c z. *Święty Mikołaj w wierzeniach i obrzędach* s. 1).

i słuchały rodziców. Publiczne spotkania ze św. Mikołajem organizują dla dzieci różne instytucje i organizacje religijne oraz świeckie³³

Organizacje religijne, które swój statut działania oparły w znacznej mierze na naśladowaniu w swym życiu postawy Najświętszej Maryi Panny, posiadają swój szczególny dzień w adwencie, jakim jest obchodzenie uroczystości Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, tj. 8 grudnia. W tym dniu ludzie powstrzymują się od pracy i biorą liczny udział we mszy św. Przed wojną, w tym dniu, przyjmowano dziewczęta do Kongregacji Maryjnej. Obecnie w niektórych parafiach podczas mszy św. organizuje się przyjęcie dziewcząt do „Dzieci Maryi” i wręcza im szkaplerze z Jej wizerunkiem³⁴.

Na dwanaście dni przed Bożym Narodzeniem w kalendarzu kościelnym przypada wspomnienie św. Łucji. Od 13 grudnia do Bożego Narodzenia mieszkańcy wsi obserwują pogodę i stawiają prognozy, jaki będzie rok przyszedły, mokry czy suchy, urodzajny czy też nie. Obserwacja pogody do świąt miała oznaczać prognozę do połowy miesiąca. Drugą połowę miało oznaczać dwanaście dni liczonych od świąt Bożego Narodzenia do Trzech Króli. Praktyka obserwacji pogody oraz liczenia poszczególnych dni i przypadających im miesięcy przetrwała do dnia dzisiejszego³⁵

Ze św. Łucją związane były przysłowia ludowe, które wskazują, że w tym dniu następowało zimowe przesilenie: „Święta Łucja dnia przyrzuca, a noc skróca”³⁶.

Liczne praktyki – często magiczne – występujące wokół dni niektórych świętych wcale nie umniejszają roli czy funkcji tych postaci, jaką pełnią w życiu chrześcijanina. Wyrazem tego może być fakt, że często przy praktykach wróżebnych ludzie proszą o pomoc i wstawiennictwo świętego, aby swą mocą dopomógł w realizacji ich życzeń. Dawne zwyczaje, które przetrwały i są praktykowane do dnia dzisiejszego, pomimo że nie mają chrześcijańskiego charakteru, nie są w konflikcie z chrześcijańskim etosem życia mieszkańców wsi. Życie religijne kształtowało postawę życiową oraz wpływało na wza-

³³ Według informacji T. K., S. W., S. P., R. P. z Białaczowa; A. M., J. M., A. Ch. z Miedzny Murowanej; J. S., J. K. ze Studzianny oraz obserwacja własna.

³⁴ Według informacji K. P., A. W. z Białaczowa. Obserwacja własna.

³⁵ Według informacji T. K., W. K., S. P., A. G. z Białaczowa. Zob. W ł a d y k o w a, jw. s. 177; J. P. D e k o w s k i. *Uprawa roli i rośliny uprawne w Opoczyńskim*. „Prace i Materiały Etnograficzne” 13:1959 s. 97.

³⁶ Według informacji E. W., J. W., S. W., A. F. z Żelazowic; J. W., F. K., Z. K. z Brudzewic; C. P., M. D., S. S., J. P. z Olszowca. Przysłowie to nawiązuje jeszcze do czasów, gdy wspomnienie św. Łucji obchodzono 23 grudnia (kalendarz juliański). Od roku 1582 po reformie kalendarza gregoriańskiego, wspomnienie świętej występuje 10 dni wcześniej. Spotyka się również u niektórych respondentów przysłowie uwzględniające kalendarzową korektę, a mianowicie „Świnto Luci dnia kruci” Według informacji M. W., P. S. z Topolic.

jemne stosunki międzyludzkie. Obchodzone święta jednoczyły społeczność nie tylko podczas sprawowanej liturgii, ale również podczas zaprezentowanych zabaw i praktyk wróżebnych.

*

Atmosferę adwentową kształtują dwa wydarzenia: eschatyczne oraz bożonarodzeniowe. Dlatego też okres adwentu cechował się wybitnie religijnym charakterem. Kościół ze swoimi wartościami wychodzi naprzeciw człowiekowi i przedstawia mu perspektywę nie tylko ograniczającą się do dnia dzisiejszego, ale sięga do czasów eschatycznych. Myśląc o swym ostatecznym celu, człowiek chętnie uczestniczy w praktykowanych od wieków obrzędach religijnych.

Wkraczający nowy rok stawiał człowieka przed pewną niewiadomą. Pragnął on zaspokoić swą ciekawość przez praktykowanie wróżb o różnym zakresie. W tym czasie dominowały wróżby o charakterze matrymonialnym oraz meteorologicznym. Młodzież najczęściej uprawiała praktyki wróżebne w wieczór wigilijny św. Katarzyny i św. Andrzeja. Wróżby czy zwyczaje o zabarwieniu świeckim stanowią marginalną część zwyczajów i obrzędów adwentowych.

W Opczyńskim ludność wiejska wiele zwyczajów adwentowych zachowała do dnia dzisiejszego. Obecnie jednak przeżywanego adwentu tak się nie manifestuje jak w minionych latach. Mieszkańcy wsi bardziej rodzinnie i indywidualnie przygotowują się do świąt Bożego Narodzenia. Zaangażowanie wiernych w adwentową atmosferę czuwania i oczekiwania na przyjście Chrystusa w dużym stopniu uzależnione jest od aktywności księży pełniących posługę duszpasterską. Przeprowadzanie w kościołach rekolekcji oraz organizowanie nabożeństw o charakterze adwentowym kształtują w wiernych duchowość charakterystyczną dla tego okresu. Aktywny udział ludzi w sprawowanych nabożeństwach powoduje, że człowiek styka się z sakralną rzeczywistością, która kształtuje oblicze współczesnego, wierzącego człowieka i czyni adwent czasem oczyszczenia i przygotowania na święta Bożego Narodzenia.

ADVENT CUSTOMS AND RITES IN THE OPOCZNO REGION

S u m m a r y

The present article describes the customs, rites and beliefs of the Advent period among the inhabitants of the Opoczno region. The author worked up this subject on the basis of his own ethnographic field studies carried out in that area in the years 1990-1993. Besides the customs and rites characteristic of this region, the atmosphere of the period is also presented.

The period of Advent begins a new ecclesiastical years and at the same time closes the calendar year. When a man came into the new year, he faced the unknown. He tried to satisfy his curiosity in this respect through different kinds of divination. In that period, the dominating ones concerned matrimonial and meteorological fortune-telling. The youth most often practised divination on the eve of St. Catherine's and St. Andrew's days.

Divination practices or customs of secular character constituted a marginal part of Advent customs and rites. The Advent atmosphere in the Opoczno village was created by two events, i.e. eschatic and Christmas ones, that is why the period of Advent is characterized by clearly religious character. When a man thought of his ultimate aim to which the adequate preparation for the coming of Christmas led, he was willing to participate in religious practices known for ages. Hence, Advent was given a penitential character and the people were fasting and took part in retreats or Advent services.

In the Opoczno area, the rural population kept a number of old Advent customs to this day. Nowadays, experiencing Advent is not manifested as it was before. The inhabitants of the village prepare themselves for Christmas more individually and within their families.

Summarized by Zdzisław Kupisiński SVD